

Міністерство культури та інформаційної політики України
Харківська державна академія культури

Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine
Kharkiv State Academy of Culture

Культура
УКРАЇНИ

CULTURE OF UKRAINE

Збірник наукових праць
Scientific Journal

Випуск **76**

Засновано в 1993
Founded in 1993

Харків – 2022

УДК [008+78/79](062.552)

ISSN 2410-5325 (print)
ISSN 2522-1140 (online)

К 90 **Культура України** : зб. наук. пр. / М-во культури та інформ. політики України, Харків. держ. акад. культури ; за заг. ред. В. Шейка. — Харків : ХДАК, 2022. — Вип. 76. — 164 с.

У науковому збірнику подано матеріали за результатами наукових досліджень проблем культурології та мистецтвознавства. Для науковців, викладачів, здобувачів наукових ступенів і вчених звань.

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Харківської державної академії культури (протокол № 4 від 24.06.2022 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: КВ №13567-2540P від 26.12.2007 р. Збірник затверджено наказом Міністерства освіти і науки України №886 від 02.07.2020 р. як фахове видання з культурології та мистецтвознавства (категорія «Б»), спеціальності: 034 — Культурологія; 021 — Аудіовізуальне мистецтво та виробництво; 024 — Хореографія; 025 — Музичне мистецтво; 026 — Сценічне мистецтво.

Збірник поданий на порталі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в інформаційному ресурсі «Наукова періодика України», у реферативних базах «Україніка наукова» та «Джерело». Індексується в наукометричних базах «WorldCat», «Index Copernicus International», Directory of Open Access Journals (DOAJ), Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD) та в пошукових системах «Google Scholar», «BASE». ХДАК є представленим учасником PILA.

Статті, подані до редакції, рецензуються членами редколегії або зовнішніми незалежними експертами. Редакція здійснює перевірку статей за допомогою онлайн-сервісу пошуку плагіату Strikeplagiarism.com.

Вебсайт збірника: <http://ku-khsac.in.ua>

E-mail ред.-видавн. відділу ХДАК: rvv2000k@ukr.net

The proceedings present the results of the scientific studies on the issues of Culturology and Art Criticism. For researchers, teachers, applicants of scientific degrees and academic titles.

Recommended for publication by the decision of the Academic Board of the Kharkiv State Academy of Culture (record № 4 of 24.06.2022)

Certificate of state registration of the print media: KB №13567-2540P of 26.12.2007. The journal was approved by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine №886 of 02.07.2020 as a professional publication in culturology and art criticism (category «B»), specialties: 034 — Culturology; 021 — Audiovisual art and production; 024 — Choreography; 025 — Musical art; 026 — Performing arts.

The journal is submitted to the portal of Vernadsky National Library of Ukraine in the Information resource “Scientific Periodicals Ukraine”, in bibliographic databases “Ukrainika scientific” and “Dzherelo”. Indexed in the bibliographic databases “WorldCat”, “Index Copernicus International”, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Directory of Open Access Scholarly Resources (ROAD) and in academic search engines “Google Scholar”, “BASE”. KhSAC is the Sponsored Member of PILA.

Зміст

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко Антропоцентризм як методологічний принцип вищої освіти: теоретичні та практичні аспекти	7
К. В. Кислюк Українська культура XVII–XVIII ст. як «вікно можливостей» для модернізаційних процесів	23
А. С. Ушаков Формування одухотвореного образу людини культури комплексом мистецтв	29
В. М. Шейко, Є. Трубаєва Медіаційна складова психоаналізу в еволюції культури та становленні культурології як науки	39
В. В. Калініченко Організація взаємодопомоги сільською (земельною) громадою в українському радянському селі за звичаєвим правом (1922–1930 рр.)	50
Д. Г. Трегубов, І. М. Трегубова Ініціаційні елементи фольклорного сюжету «звідництво дівчини»	57
Ян Цзюнь Діяльність китайських симфонічних оркестрів у збагаченні сучасного соціокультурного простору КНР	64
В. В. Петренко Критерії аналізу культури посередності	71

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

О. В. Ламонова Нові інталію Андрія Левицького	80
Ю. В. Воскобойнікова Фінал опери Ж. Бізе «Кармен»: композиторська режисура як основа виконавської інтерпретаційної моделі	91
Т. С. Павлюк Бальна хореографія XX століття в прибалтійських країнах	104
Ю. М. Зубай Феномен піаніста-композитора в українській музичній культурі	111
Лю Веньшу «Чумацька пісня» для баритона і фортепіано Володимира Рунчака: композиційні й жанрово-стильові особливості	120
Т. В. Большакова Становлення виконавства на струнно-щипкових інструментах у Харкові (за матеріалами періодичних видань середини XIX — початку XX століть)	126
Н. М. Ігнат'єва Тренінг у процесі занять зі сценічного руху	139
В. Д. Міз'як Сценічне мовлення як важлива складова професійних навичок у процесі опанування професії актора	144
К. І. Шкурєєв Розвиток методики і концепції спортивних бальних танців в умовах дистанційного навчання в Україні у 2010 — на початку 2020-х років	150
А. А. Паладійчук, Н. В. Цигановська Удосконалення виконавської майстерності в народно-сценічному танці засобами міофасціального релізу	156
Наші автори	162

Д. Г. Трегубов

Національний університет цивільного захисту України, м. Харків, Україна

І. М. Трегубова

керівник гуртка, методист, КЗ «Центр дитячої та юнацької творчості №1 Харківської міської ради», м. Харків, Україна

ІНІЦІАЦІЙНІ ЕЛЕМЕНТИ ФОЛЬКЛОРНОГО СЮЖЕТУ «ЗВІДНИЦТВО ДІВЧИНИ»

Д. Г. Трегубов, І. М. Трегубова. Ініціаційні елементи фольклорного сюжету «звідництво дівчини»

Проаналізовано весняні та весільні мотиви в межах фольклорного сюжету «звідництво дівчини». Акцентовано на типових формулах, що застосовуються у відповідних піснях. Аргументовано, що події сюжету «звідництво дівчини» мають солярну основу. Показано, що елементи цього сюжету містять ініціаційні дії. Розглянуто основні обрядові події весняного періоду, які могли стати основою сюжету. Звернено увагу на те, що основні події свята Івана Купала можна співвіднести з особливостями означеного сюжету. Показано, що лише це свято поєднує весняні та весільні обряди та традиції. Зроблено висновок, що важливим елементом ініціаційного обряду є застосування коня як образу Сонця та перевізника крізь потойбічний світ. Акцентовано, що пересування козаків на конях від Дону до дому було солярним символом. Показано, що у момент ініціації в межах означеного сюжету дівчина знаходиться одна та під час сходу потребує допомоги від Сонця та хлопця-нареченого, який чекає завершення обряду. Встановлено, що архаїчний солярний шлюбний обряд відбувався на літнє сонцестояння, а надалі розділився на обрядодії свята Івана Купала та весільні церемонії.

Ключові слова: народна пісня, сюжет, звідництво дівчини, козак, сосна, дунай, Купала, весна, весілля.

D. H. Trehubov, I. M. Trehubova. Initiation elements of the folklore plot “procurement of a girl”

The topicality of the research is determined by the need for a deeper understanding of the Ukrainian people's worldview based on the analysis of the folklore and traditions. The current state of folklore and traditions has absorbed information from different historical times, but their comparison allows us to identify the foundations of the Ukrainians' worldview.

The purpose of this research is to find the ritual motives that formed the basis of the “procurement of a girl” plot based on the Slavs' traditions and to find the place for this plot in the calendar-ritual cycle.

The methodology. The article analyzes spring and wedding motifs within the folklore plot “procurement of a girl” and searches for the place of

the corresponding ritual in the calendar-ritual cycle. The paper focuses on the typical formulas used in the respective songs, and focuses on initiation and solar bases of the plot.

The results. Solar symbols of the plot “procurement of a girl” were identified: the Zori bathing in the form of a sun reflection, the meeting of the dawn by a girl under a pine tree with an allegorical ignition of a tree, the swimming in the Danube is a sunset allegory, the Cossacks movement coincides with the sun movement, the horse is a solar sign. The initiation character of the plot “procurement of a girl” was clarified: a journey through a disordered world, a comparison of the pine tree burning with the image of a bride, the ritual use of the magical time (dawn) and the ritual use of the magical bathing water. Among the ceremonial events of the spring period, Ivan Kupala holiday was chosen as the basis for comparison with plot peculiarities. It is shown that only this holiday combines spring and wedding ceremonies and traditions. It is concluded that an important element of the initiation rite is the horse used as the Sun image and a carrier through the afterlife, so the movement of Cossacks on horseback from the Don to home was a solar symbol. It is shown that within the specified plot at the initiation time the girl is alone and needs help at dawn from the Sun and from the groom-Cossack, who is waiting for the ceremony end.

The scientific novelty of this research is to clarify the place in the calendar-ritual cycle of events that took place within the “procurement of a girl” plot. It is established that the archaic solar marriage ceremony took place during the summer solstice, and later had divided into Ivan Kupala holiday and wedding ceremonies.

The practical results of this research are the separation of archaic Easter plots (for the spring equinox) such as “Podolianochky” from Kupala plots such as “procurement of a girl”. A more detailed comparison of the last plot with Kupala traditions allowed to restore the ritual actions dramaturgy of the archaic solar marriage.

Keywords: folk song, plot, procurement of a girl, Cossack, pine, Danube, Kupala, spring, wedding.

Актуальність теми дослідження. На теренах поширення слов'янських народів розповсю-

дженим фольклорним сюжетом є «звідництво дівчини». Згідно з ним дівчина гине шляхом спалювання або потоплення від рук чоловіків, з якими «мандрувала» (відзначається й дзеркальний перебіг подій). Оскільки сюжет має архаїчні корені, то необхідно провести послідовний аналіз історичних напластувань, які могли вплинути на текст відповідних пісень та зміни його розуміння. Попередні дослідження показали, що нелогічні дії головних персонажів знаходять аналогію у весняних та весільних обрядах. Причому стрижньові формули цього сюжету можна знайти у колядках, щедрівках, веснянках та купальських піснях (Трегубов & Трегубова, 2021). Незрозумілим залишається місце цього сюжету в календарно-обрядовому циклі. Розуміння такої прив'язки дозволить повніше усвідомити особливості означеного сюжету.

Постановка проблеми. За типовим сюжетом шинкаря Галя пригощає перехожих чоловіків вином, горілкою, пивом, медом (теж міцний напій) і після подорожі непорядкованим світом просить про порятунок. Схожий перебіг подій має казка «Червона Шапочка»: дівчинка-весна мандрує з пригощаннями, але гине (Трегубов & Трегубова, 2021). У піснях весільного циклу зустрічається стояння дівчини під сосною, яка горить, що схоже на загибель через спалювання. У цих сюжетах бачать точне відображення етапів традиційного українського весілля (Пашник, 2022). За схожим сюжетом у міті шинкаря (богиня Хмара) пригощає волошинів, мандрує з ними, а волошини підпалюють сосну зверху до низу з шинкаркою: у цьому бачать розбивання літньої хмари блискавкою (Громовиком) (Нечуй-Левицький, 1992). Водночас згадування Дону та Дунаю в піснях цього сюжету окреслює територію його створення як землі поселення українців. Рух «із Дону додому» співпадає з рухом сонця, що перетворює сюжет на солярний. Тієї ж спрямованості є «потоплення» у Дунаї, розташування якого для українських земель співпадає з напрямком заходу сонця. Таким чином, достатньо «проста» фольклорна пісня «Їхали козаки» має багато елементів, які можна трактувати як такі, що мають архаїчні першоджерела походження та мітологічні аналогії. Тобто, джерела витоків даного сюжету з'ясовано не повною мірою. З'ясування обрядових першоджерел дозволить об'єднати варіанти втілення сюжету чи відокремити один від одного та обґрунтувати це певними традиціями наших пращурів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Описи змовляння дівчини та її страти мають

сотні варіантів втілення у фольклорі та зустрічаються на всій площі Європи від Шотландії до країн східної Європи (Любченко, 2001; Квітка, 2010). Цей сюжет належить до баладного та мандрівного (Колесса, 2009), тобто він має весільне наповнення. Подорож дівчини крізь ліс з кількома чоловіками схожа на фольклорний сюжет «Білосніжка та сім гномів» з натяком на поліандрію. Сюжет «звідництво дівчини» поширений: 1) у західних регіонах — дівчину частіше «топлять» у річці; 2) у східних та центральних — «спалюють». Найстаріший запис (1570 р.) відноситься до варіанту «1», де дівчина пропонує змагання: «Скочу я в Дунай...А хто ме доплинет, его я буду» (Квітка, 2010). До цього виявляється близькою дівоча щедрівка, де Касуня-Зоре пливла у Дунаї та подала руку, щоб її врятували, лише «миленькому» (Воропай, 1958). Баладність сюжету входить у протиріччя з бравурністю радянського виконання пісні «Їхали козаки». Але за змістом пісні для її виконання більше підходить стиль думи.

Фольклору властиво застосування типових формул для відображення певної ідеї. Формула «три» (напої, гостя, шляхи) за цим сюжетом символізує безперервне оновлення явищ природи в календарному циклі, єдність світів цих явищ (земля, вода й небо або світи світлих богів, темних богів і людей) та частин життя (Трегубов & Трегубова, 2021). Формула «три напої» (міцних: мед, вино, пиво або горілка) відноситься до стану, коли кружляє голову, наприклад, — закохатися; вона зустрічається у піснях календарного (у колядках) та весільного циклів. Ці ж пісні містять формулу «три гостя», які або шукали «дівку в теремі», або спокушали дівчину, яка їх пригощала. У цих особах можна побачити або богів, або їх проєкцію на людські ритуали. Ці особи беруть участь й у наступній формулі — «мандрування» (у три етапи), яке, зазвичай, описує подорож усіма відомими складовими світу. Водночас можна згадати, що місця непорядкованого світу використовувались для обрядів ініціації.

Формула «дерево, що палає» (частіше сосна) з дівчиною поруч зустрічається в піснях весняного та весільного циклів (Трегубов & Трегубова, 2021). При цьому є аналогія з охопленням верхівки дерева першими променями сонця. Схоже деревце (гільце) присутнє на весіллі, його прикрашають свічками, що горять, або стрічками (тоді дівчина зі стрічкам за сенсом близька до хвойного гільця). Гільце іноді називають «дівування», тоді спалювання гільця або

сосни — то символ завершення «дівування» та переходу дівчини у стан жінки.

У фольклорі традиційно вживають образи «липи» — для жінки, «берези» — для дівчини. Але для нареченої це скоріше «сосна» або «ялина»: «Шумить, гудить соснойка, / Плаче, тужить дівчинойка» (Цехміструк, 2006). Стрічки (як аналог вогню) влітали й у «косу», яка теж є формулою цього сюжету (дівчину прив'язали косами до сосни, що палає). Косу за архаїчними традиціями весілля або відсікали, або спалювали, що має відображення у фольклорі. Тоді стояння під сосною, що «горить», та дії з косяю є передшлюбним обрядом ініціації дівчини чоловічою енергією сонячного вогню, що охоплює сосну від верхівки до стовбура під час сходу сонця.

За сюжетом однієї веснянки дівчина чесала косу над рікою, а потім коса поплила Дунаєм (виявилася відрізаною) та застряла біля явору (що схоже на пускання купальських вінків). Дунай згадує ще одна формула цього сюжету — «потоплення дівчини». Сюжети «спалювання» або «потоплення» в народному фольклорі вважають описом ритуальної жертви. Для українців сонце сідало (вмирало) за Дунаєм, тому потоплення схоже на ритуальну смерть у солярному обряді ініціації. У фольклорі «дунаєм» називали річку під час половіддя. Сюжет «Подояночка» описує купання «ранесенько» у «дунай» головного персонажа — дівчинки, відбиття сонця (Подояночка, Білоданчик, Ягілочка, Зайчик тощо), її ініціацію та перетворення на Лелю — богиню весни (Трегубова & Трегубов, 2021). Так, Настечка з «Вербової дощечки» леліє (відблискує). Тоді Леля — це та, що леліє, народжена, як віддзеркалення сонця. «Дощечка», як «місток» та «кладка», згадуються у варіантах сюжету «звідництво дівчини» та пояснюють можливість для сонця та його віддзеркалення перейти по небу. Такий перехід також символізує зміну стану дівчини та досі в деяких регіонах України наречену під час весілля проводять по драбині.

Щодо головних героїв, то дівчина-«Галя» й хлопець-«козак» виступають як узагальнені образи. Ім'я Галя уособлює образ дівчини-весни та міститься у навколосвітських сюжетах як «Галю молодиця...». Її образ «шинкарка» — це та, хто щиро пригощає, що відповідає стану молодиці, згодної дарувати кохання, радість та мудрість (Трегубов & Трегубова, 2021). Головні герої промовляють певні формули: «обіцянки кращого життя» та «бесіду дівчини». Перша з них нагадує казку «Кот і півник» (за символі-

кою півник — сповіщувач сонця), тобто дівчині обіцяють те, на що не можна не погодитись. Друга — часто закінчується повчальними словами до батьків, щоб вони не пускали своїх дочок гуляти.

Таким чином, у сюжеті «звідництво дівчини» проглядаються архаїчні витоки з давніми коренями, обрядовість яких потребує уточнення.

Метою статті — пошук обрядових мотивів, що лягли в основу сюжету «звідництво дівчини», на підставі традицій слов'ян, та пошук місця цього сюжету в календарно-обрядовому циклі.

Виклад основного матеріалу дослідження. На цей момент у сюжеті «звідництво дівчини» помічено весняні та весільні мотиви, але не повністю з'ясовано обрядові засади, які стоять за описаними у піснях образами.

Весняні мотиви сюжету бачимо у наступному: дунай у народній творчості є назвою весняного половіддя; у піснях є порівняння «горіла сосна» та «дівчина гарна, як весна». Також рух козаків як із Дону додому співпадає з рухом сонця, що перетворює сюжет на солярний з відповідними наслідками. Весняні події, які підлягають календарно-обрядовому вшануванню, охоплюють період від весняного рівнодення, коли святкували Великдень, до літнього сонцестояння, коли святкують Купала, та посередині цього періоду включають свято Юрія, як апогей весни. Виникає питання: до якої частини цього періоду належать події згаданого сюжету та з якими обрядовими традиціями він пов'язаний?

Весільні мотиви означеного сюжету проявляються в наступному: стояння дівчини під сосною, яка палає, згадується у весільних піснях; за Дунай (відносно України) сонце сідає (вмирає), тому опис занурення дівчини у Дунай описує її ритуальну смерть та наступне народження жонатої жінки; дії з косяю досі беруть участь у весільних ритуалах.

З давнього світогляду залишився вислів: «шлюб здійснюється на небі», але раніше в цьому і полягав світогляд. Тому молоді повинні пройти важким шляхом через небо. Оскільки це фізично неможливо, то наші пращури знайшли вихід — ріка відбиває небо, вода приходиться на землю з неба, значить річка є найближчою часткою «неба». Тому в ході магічних ритуалів необхідно імітувати події на небі діями у воді, біля води або на мосту.

Стосовно сюжету «звідництво дівчини», початковий аналіз показав, що сучасний текст і виконання варіанту пісні «Їхали козаки із Дону додому, / Підманули Галю...» (Гордійчук, 1963)

мають скорочений зачин та застосовують інтонації, властиві лірико-героїчним пісням, що маскує трагічний зміст і стає незрозумілим не шляхетне поведіння козаків. Але багато пісень цього сюжету сповідає не про козаків, а про інших головних героїв, яких за різними варіантами пісні налічуються більше за тридцять. Згадка про волохів відсилає нас у найбільш давні часи, германське *walah* означає «чужинець» (тоді дівчина, яка поїхала з ними, стала чужинкою або «жінкою»). У весільних піснях розповідається, що «Наїхали чужі люди / Сивими конями / Та й забрали дівчиноньку / З чорними бровами» (Гордійчук, 1963), «наїхало троє гостей... усі старости», «...прийшли до вдовиці / три козаки у гості» (Цехмістрок, 2006). За мітом Волошини підманули шинкарку теж зі спалюванням сосни, у чому бачать опис небесних дій між Громовиком та Хмарою з розбиванням блискавкою хмари та випаданням дощу (Нечуй-Левицький, 1992). Весільні пісні також використовують образ спалювання дерева і ситуація набуває нереальних ознак: «Горіла сосна... / Під нею дівчина стояла, / Русяву косу чесала...» (Ільницький, 2009).

Отже, дівчина та козак у пісні «їхали козаки» повторюють дії богів, а сосна може бути з одного боку аналогом світового дерева, з іншого — символом нареченої. Дії богів, у свою чергу, слов'яни пов'язували з календарним циклом подій відповідно до циклу «життя» сонця. Рік, що зростає, від Різдва Сонця у міті по черзі відображають образами Коляди, Ярили (з весняного рівнодення), Купалви (з літнього сонцестояння) та Овсеню (з осіннього рівнодення). У відповідні дати також вшановували чотирилікого бога часу Світовиди (Білобога), який бореться за царство світла зі тьмою. Світовиди пов'язують зі Світовим деревом, а одним з його символів є «громовик», як і в Перуна. Відповідно й ключові обрядові дії повинні були бути прив'язаними до означених головних небесних подій.

Якщо весна характеризувалася процесами оживання, то літо — процесами родючості. Обрядовість відповідала таким уявленням. Проблемою сюжету «звідництво дівчини» є наявність як весняних, так і весільних елементів. Тому важливим є пошук точного місця сюжету в календарно-обрядовому циклі. До найважливіших обрядів можна віднести ініціативні, які переводять дитину до наступного стану. Одним з них є перехід від стану молоді до одруженого стану. Відразу звернемо увагу, що єдиним часом зіткнення весни та весільного періоду є свято

Івана Купала, зміна часу Ярили на час Перуна-Громовика, бога блискавок.

Пісні сповідають нам, що весільний обряд раніше передбачав ініціацію у лісі для переведення дівчини у дорослий статус, що в піснях виглядає як мандрювання по етапах (Телеуця, 2008): «Ой були ми в полі / В зеленій діброві / Загубили дівку / В хрещатім барвінку». Водночас обряд ініціації символізував ритуальну смерть у процесі залишення «свого» звичного простору з наступним перебуванням у «чужому». «Свій» простір для первісних людей існував у межах вільного та безпечного пересування, «чужий» — це був невпорядкований світ, світ невідомого, місце ворожих стихій, тварин, рослин та духів. Протягом ініціації дитина перебуває поза «свого» світу в оточенні «чужого», де відбувається освячення вищими силами. Так, існувала традиція розташування новонародженого немовля у пічці (Телеуця, 2008), а для дорослих дітей — зустріч світанку з завершенням ініціації переправою через ріку (схоже на купальський обряд). Казка «Хлопчик з пальчик» також містить відгомони відповідного архаїчного обряду. Обряд ініціації взагалі, так само, як і сюжет, що розглядається, передбачає пересування крізь поля та ліса за допомогою коня зі створенням стоянки та програванням ритуальної смерті. Темний ліс при цьому розглядається як потойбічний світ. Кінь виступає символом чоловічого начала та Сонця (є атрибутом Ярили), виконує роль перевізника крізь потойбіччя, посередника та сповіщувача — як для людини, так і для Сонця. Тому в ініціативно-освячувальних церемоніях, зокрема весільних діях, кінь був однією з головних складових (Кіндер, 2011). Відношення коня до атрибутів Сонця ще раз підтверджує висновок, що пересування козаків на конях мало солярне наповнення.

Звертає на себе увагу те, що дівчина, яка «потопає» або «горить», часто звертається до невизначеного адресата: «Ой хто в лісі чує, нехай той рятує...», «Хто в полі ночує, Най мій голос чує...», «хто мене доплине, того я буду», «чи я й не хороша, / чи не вродлива...». Схожу промову демонструє весільна веснянка: «Подам голосочок / Нехай той почує / Хто в полі ночує. / А вже весна... Молодому козакові / Мандрівочка пахне» (Єфремова, 2016). Тобто дівчина та якийсь парубок навесні зустрічають світанок у різних частинах невпорядкованого світу, а дівчина при цьому промовляє свої побажання. Допомога потрібна — оскільки дівчина прив'язана до сосни косою і її необхідно обрубати. Тому впливає, що прохання про допомогу дівчина адресувала

очікуваному нареченому, а «обіцянки кращого життя» надавались у гурті зі «старостами» (як у весільній пісні: «...наїхали од Василька люди... Поїхали, Марійко, з нами» (Гордійчук, 1963)).

Найбільш схожим на ініціаційні дії є обряд, який відбувається на свято Івана Купала. За віруваннями наших пращурів створення світу відбулося завдяки поєднанню сонячного вогню та води (шлюб неба та землі) як чоловічого та жіночого начал. Що й святкують на Івана Купала. Зливи, сонце та гроза надають землі під час свята найбільшу родючу силу (Нечуй-Левицький, 1992). Тому в давнину з цього свята починалися шлюбні обряди. Для інсценування небесних подій купальський вогонь запалюють на всю ніч — від заходу Сонця у Землю та смерті Ярили до сходу Сонця й народження Купави. Дівчата на виданні та молоді хлопці спочатку утворюють окремі гурти. Для вогнища заздалегідь, на свято Юрая (Святий Юрій, Урай, Ірій, Юра Рай; 6 травня), готували сосну — майже до верхівки обрубували гілки та зрізали кору, тобто моделювали Світове дерево (Кожолянко, 2008). На Купала до верхівки чіпляли колесо, а біля стовбура після заходу сонця запалювали велике вогнище. Ритуальний вогонь молоді чоловіки традиційно розпалювали тертям. Вогонь запалював верхівку та колесо, яке через деякий час падало та котилося у воду, як символ єднання стихій — неба та землі, шлюб Сонця та води, Ярили та Дани. На Купала виготовляють деревце Роду — купайлицю (марену, гільце) на знак початку нового життя та родючості; біля нього водили хороводи та співали весільні пісні, а потім спалювали або топили (Пастух, 2014). Новим вогнем увечері заново освячували піч, а на світанку купалися у річці, оскільки вода вже була освячена новим Сонцем-Купалвою, переродженням Ярилою. А на весняне рівнодення (через дев'ять місяців) на Великдень народжувалась дитинка Білобога та Дани — Білоданчик. Саме на Купала молоді знаходили шлюбну пару (Кожолянко, 2012).

А на апогей весни — свято Юрая вогонь могли розпалювати й дівчата на виданні у себе во дворі, що було знаком для хлопців. Це тому, що Юрай був богом весни: «Як затрубив святий Юрій, Всі ліси се зазеленіли» та «перейняв» повагу слов'ян до Дажбога (Кожолянко, 2008). Дохристиянська весільна пісня сповіщає: «Поміж трьома дорогами рано-рано! / Там здивався князь із Дажбогом...» (Кожолянко, 2012). Тобто на сході сонця наречений зустрічається з Дажбогом (богом сонця), який освятив весільний ритуал. Водночас перехрестя на «три дороги»

схоже на трійдерезо (світове дерево) (так само можна розглянути й православний хрест — як перетворення образу трійдереза).

Вечірню частину свята Івана Купала розглядають як похорони Ярили та Марени в момент заходу сонця за велику воду. І якщо Ярила перетворюється на Купалву, то Марена — гине остаточно. Відзначають, що потопаюча у дунаї дівчина, про яку співають у колядках, весільних та купальських піснях є богиня Зоря (Колесса, 2009) (як віддзеркалення сонця у воді), яка потребує рятування. У щедрівці її називають «Касуню, зоре» (Воропай, 1958). Сонце зустрічають на світанку: «Вона ж думала / Що то сонечко / Аж то Іванко- / Соколичко» (Єфремова, 2016). Існує сюжет, коли донський казак, прив'язавши дівчину до сосни, звертається до неї: «Погляди-ка, ...где Дунай, ... где Дон»: тобто світанок зустрічають над водою. На Купала про Дану співають: «А де Наше Купайло стояло / То там Місяць і Сонейко сіяло / Чого Вона на Купайла не вийшла? / Русу Косу звечора чесала... / На Розсвіті личенько вмивала». Про Івана йдеться: «Іванова голова зайнялася була, / А Марена з радощами / носить воду пригорщами, / та й гасить, та й гасить. / Що залиє, то й займеться» (Пашник, 2021), що можна розуміти як схід Сонця та зростання його відбиття у воді.

Дівчина на виданні в піснях порівнюється з роллю відбиття сонця у дунаї. Так, у купальських піснях співають: «Ой на річці на Дунаї / Там липонька потапає, / ...дубочка прикликає» та «...на Купала, / Іграло сонечко... / Та припало дівкам... Дунай-море пливсти... / Та всі дівочки перепливали... / Дівка Оленка втонула» (Колесса, 2009). На весіллі також згадують дунай: (Глушко, 2014): «...річенька тече, /...Марусенька бродить. / За нив батенько... / — Втонеш ... / — Ой, воліла б я, / Я в той Дунай тонути... / Лиха доля обгорнути...», тобто вийти заміж описують як втонути у «дунаї».

За попередніми висновками (Трегубов & Трегубова, 2020), «дунай» — це розлив річки під час половіддя. Але, існують й інші думки з цього приводу, які базуються на аналізі «Слова о полку Ігоревім». Більшість згадок «Дунаю» у «Слові» належить до певних історичних або політичних подій, тому однозначно ідентифікується як назва відомої річки. Але декілька згадок у таких аналізах докладно не проаналізовано. Історично, події «Слова» розгортаються навесні, можливо під час половіддя. Тоді стає зрозумілим вихід Ярославни на дунай, та те, що над дунаєм голоса чути. Але є ще одна згадка «дунаю»: Ярославна, перетворившись на

«зигзицю», спочатку полетіла не на Каял-ріку, де необхідно було рятувати чоловіка, а на Дунай за «живою» водою. У слов'янській традиції вода стає цілющою на Водокрес, Великдень та Купала. Якщо вважати, що «дунай» — це освячена сонцем вода в певні дні, стає зрозумілим — чому «дунай» згадують у щедрівках, гаївках («Гела-Гелочка... / Я ходжу ж по Дунаю...» (Антонович & Драгоманов, 1874)), веснянках та купальських піснях.

Більш зручний варіант для аналізу сюжетів «спалювання» та «потоплення» — рознесення їх у часі. Ритуали зустрічі сонця під «палаючим» деревом та купання у дунаї можна віднести як до великодніх, так і до купальських. З одного боку — ефект «палання» у перших сонячних променях більш вражаючий навесні і «дунай» вказує на повінь. До того ж у веснянках сюжету «Подоланочка» головна героїня скаче «як рибка по дунаю». З іншого, в обох варіантах сюжету є купальські елементи та явна шлюбна тематика.

Тоді можна змоделювати об'єднаний ритуал шлюбної ініціації дівчини на свято Купала, а можливо — і як частину обряду весілля. Оскільки дівчина, скоріше за все, була прив'язана косяю до дерева, то спочатку біля нього зустрічала світанок як освячення Сонцем, після цього косу відсікали (начебто вона перегоріла) і йшов ритуал купання як освячення Даною (увечері купатися було не можна, оскільки у воді щойно топили Марену). При цьому відбувалась ініціація дівчини до шлюбу, перевід у стан жінки (на відміну від Великоднього ритуалу «Подоланочка», де відбувалась лише ініціація гурту дівчат до шлюбної готовності). Прив'язування до сосни створює цільний образ дівчини-сосни, можливо ув'язненої нареченої (як Царівна-жаба), яку на світанку рятує (освячує) сонце (за допомоги молодого: «...я твій голосочок здалека почую»). Ініціація вважається пройденою, якщо особа (дівчина) повністю відіграла роль сценарію, який у цей час реалізується серед богів на небі та на землі. Наречена протягом обряду Івана Купала проходить освячення вогнем та водою, богами сонця та води. Тому і збереглися в обряді традиційного весілля гільце та проливання водою шляху перед нареченою (імітація дунаю). Але описані події — це більше ніж формальний ритуал, це багатоскладова магічна дія, метою якої є чаклування на врожай та щасливу, плідну сім'ю. Свято Купала могли використовувати й для викрадання дівчини (якщо викрадання протягом доби було успішним, то хлопець за згоди дівчини міг на ній одружитися). Водночас

можливо було реалізувати ритуали освячення ранішнім сонцем біля сосни та купання.

Отже, існували обряди ініціації та освячення людини на різних етапах його переходу між соціальними станами за допомогою води та вогню. При цьому архаїчний солярний шлюбний обряд відбувався на літнє сонцестояння, а надалі розділився на обрядодії свята Івана Купала та весільні церемонії.

Висновки. 1. На солярність сюжету «звідництво дівчини» вказує купання «ранесенько» у «дунаї» Подоланочки-відбиття сонця та Красуні-Зорі, зустріч світанку під сосною (оскільки сосна охоплюється «полум'ям» від гори до низу), купання у «Дунаї» є алегорією заходу сонця, рух козаків від Дону додому співпадає з рухом сонця, використання коня-перевізника як солярного знаку.

2. На ініціативний характер сюжету «звідництво дівчини» вказує подорож невпорядкованим світом, порівняння образу горіння сосни з образом нареченої, проведення обрядодій на світанку — як часу для магічних ритуалів, купання в магічній купальській воді, що збігається з етапами обряду Івана Купала.

3. Виходячи з проведеного аналізу, ініціативний солярний шлюбний обряд, який відповідає фольклорному сюжету «звідництво дівчини», відбувався на Івана Купала, а не на свято Великодня (весняне рівнодення) або Юрая (апогей весни). При цьому обряд об'єднує у собі елементи «спалювання» та «потоплення» дівчини. Обряд відбувався наступним чином: хлопці від молодого на конях доставляли наречену у ліс на берег річки, де прив'язували косу до сосни, молодий протягом ночі чергував неподалік та палив вогнище, коли на світанку сонце «запало» сосну, дівчина кричить про допомогу, коли промінь торкається дівчини — молодий відсікає їй косу, дівчина далі намагається перепливти річку та вдає, що тоне, молодий її рятує, ініціація наречених шляхом відпрацювання дій богів відбулася, сонячне освячення шлюбу здійснено. Надалі цей ритуал поділився на купальські та весільні обряди.

Список посилань

- Антонович, В., & Драгоманов, М. (1874). *Исторические песни малорусского народа с объяснениями*. (Т. 1). Фрид.
- Воропай, О. (1958). *Звичай нашого народу*. Українське видавництво.
- Глушко, М. (2014). Опільське весілля. *Міфологія і фольклор*, 3–4, 120–130.
- Гордійчук, М. (1963). *Українське народне багатоголосся*. Мистецтво.

- Єфремова, Л. О. (2016). *Народні пісні Полтавщини*. Логос.
- Ільницький, М. (2009). «Горіла сосна...»: модифікація символів вогню і води в народній пісні. *Народознавчі зошити*, 1–2, 130–134.
- Квітка, К. (2010). Українські пісні про дівчину, що помандрувала з зводителем. *Зібрання праць* (с. 255–287).
- Кіндер, К. Р. (2011). Проблема класифікації танцювальної символіки: образно-семантичний аспект. *Вісник КНУКіМ «Мистецтвознавство»*, 25, 55–62.
- Кожоляно, Г. (2008). Весняне свято Юра-Рая на Буковині. *Етнічна історія народів Європи*, 25, 96–102.
- Кожоляно, Г. (2012). Весільна обрядовість українців (витоки, символіка, ідейний зміст). *Карпати: людина, етнос, цивілізація*, 4, 193–206.
- Колесса, Ф. (2009). Огляд українсько-руської народної поезії. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 47, 166–272.
- Любченко, В. (2001). Дидактична балада «про Хайку»: українсько-єврейський білінгвістичний фольклор. *Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в ХХ ст.* (с. 155–164).
- Нечуй-Левицький, І. С. (1992). *Світогляд українського народу. Ескіз української міфології*. Обереги.
- Пастух, Н. (2014). Купальські обрядовість та пісенність в українських селах півночі Молдови. *Studia methodologica*, 38, 93–98.
- Пашник, С. Д. (2021). *Пісенник*. РПК.
- Пашник, С. Д. (2022, Квітень 29). Сосну підпалили — Галю заміж віддали. *Рідна віра*. <http://ridnovir.in.ua/index.php/statti/233-sosnu-pidpalyhaliu-zamizh-viddaly>.
- Телеуця, В. (2008). Весільний обряд українців Придунав'я. *Фольк. зошити (ІКА)*, 11, 71–84.
- Трегубов, Д. Г., & Трегубова, І. М. (2020). Сюжетний аналіз народних пісень із загальною формулою «зводителю дівчини». *Культура України*, 69, 46–58.
- Трегубов, Д. Г., & Трегубова, І. М. (2021). Взаємозв'язок формул календарно-обрядової та шлюбної семантики в піснях весняного й весільного циклів. *Культура України*, 72, 45–52.
- Трегубова, Ф. Д., & Трегубов, Д. Г. (2021). Дослідження драматургії первісних хороводів весняного циклу. *Культура України*, 74, 90–97.
- Цехміструк, Ю. (2006). *Народні пісні Волині: записи 1936–37 років*. ЛДМА.
- Hordiichuk, M. (1963). *Ukrainian folk voice*. Mystetstvo. [In Ukrainian].
- Іlnitskyi, M. (2009). “Burning pine ...”: a modification of the symbols of fire and water in a folk song. *Narodознавчі зошити*, 1–2, 130–134. [In Ukrainian].
- Kinder, K. R. (2011). The problem of the dance symbolism classification: figurative-semantic aspect. *KNUCA bulletin “Mystetstvoznavstvo”*, 25, 55–62. [In Ukrainian].
- Kolessa, F. (2009). An overview of Ukrainian-Rus folk poetry. *Visnyk Lvivskoho Universytetu. Serii filolohichna*, 47, 166–272. [In Ukrainian].
- Kozholyanko, G. (2008). Spring holiday Jura-Raya of Bukovina. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 25, 96–102. [In Ukrainian].
- Kozholyanko, G. (2012). Wedding ceremonies of Ukrainians (origins, symbols, ideological content). *Karpaty: liudyna, etnos, tsyvilizatsiia*, 4, 193–206. [In Ukrainian].
- Kvitka, K. (2010). Ukrainian songs about a girl traveling with a seducer. *Meetings wash.* (pp. 255–287). [In Ukrainian].
- Liubchenko, V. (2001). Didactic ballad “On Haika”: Ukrainian-Jewish bilingual folklore. *The fate of Jewish spiritual and material heritage in the XX century* (pp. 155–164). [In Ukrainian].
- Nechui-Levytskyi, I. S. (1992). *Worldview of the Ukrainian people. Sketch of Ukrainian mythology*. Oberehy. [In Ukrainian].
- Pashnik, S. (2022, April 29). Pine was set on fire — Galya married. *Ridna vira*. <https://svit.in.ua/stat/st73.html>. [In Ukrainian].
- Pashnik, S. D. (2019). *Songbook*. ROK. [In Ukrainian].
- Pastukh, N. (2014). Bathing rituals and singing in the Ukrainian villages of northern Moldova. *Studia methodologica*, 38, 93–98. [In Ukrainian].
- Teleuta, V. (2008). Wedding ceremony of Ukrainians of the Danube region. *Folklore Notebooks (ІКА)*, 11, 71–84. [In Ukrainian].
- Treubov, D. H., & Treubova, I. M. (2020). The plot analysis of folk songs with the general formula “procurer of a girl”. *Kultura Ukrainy*, 69, 46–58. [In Ukrainian].
- Treubov, D. H., & Treubova, I. M. (2021). Relationship between formulas of calendar-ritual and marriage semantics in songs of spring and wedding cycles. *Kultura Ukrainy*, 72, 45–52. [In Ukrainian].
- Treubova, F. D., & Treubov, D. H. (2021). Research of dramaturgy of primitive round dances of a spring cycle. *Kultura Ukrainy*, 74, 90–97. [In Ukrainian].
- Tsekhmistruk, Yu. (2006). *Folk songs of Volhynia: Phonographic records of 1936–1937*. LDMA. [In Ukrainian].
- Voropai, O. (1958). *Customs of our people*. Ukrainske vydavnytstvo. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 07.12.2021

Павлюк Т. С. , доктор мистецтвознавства, професор, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна 24caratsofart@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-3940-9159	Pavliuk T. S. , Doctor of Art Criticism, professor, National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine
Паладійчук А. А. , викладач, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна paladiy79@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-3658-4004	Paladiichuk A. A. , teacher, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine
Петренко В. В. , аспірант 2 курсу, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна fkafka@ukr.net https://orcid.org/0000-0003-4885-5975	Petrenko V. V. , 2 nd year postgraduate, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine
Трегубов Д. Г. , кандидат технічних наук, доцент, Національний університет цивільного захисту України, м. Харків, Україна sxxttregubov1970@nuczu.edu.ua http://orcid.org/0000-0003-1821-822X	Trehubov D. H. , Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv, Ukraine
Трегубова І. М. , керівник гуртка-методист, КЗ «Центр дитячої та юнацької творчості №1 Харківської міської ради», м. Харків, Україна tregubova0606@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-0787-8882	Trehubova I. M. , studio head, methodologist, “Center for Children’s and Youth’s Creativity No. 1 of Kharkiv city council” MI, Kharkiv, Ukraine
Трубаєва Є. , аспірант, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна trubaievaevgeniya18@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-5109-6386	Trubaieva E. , postgraduate, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine
Ушаков А. С. , кандидат педагогічних наук, доцент, Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна artem.s.ushakov@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-5683-2493	Ushakov A. S. , Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, English language Department, “Kyiv-Mohyla Academy” National University, Kyiv, Ukraine
Цигановська Н. В. , завідувач кафедри фізичної культури та здоров’я, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна ncyganovskaa@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-8168-4245	Tsyhanovska N. V. , head of physical education and health department, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine
Шейко В. , доктор історичних наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна rector-2@ic.ac.kharkov.ua http://orcid.org/0000-0002-3532-7439	Sheiko V. , Doctor of Historical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine
Шкуреєв К. І. , старший викладач, кафедра сучасної та бальної хореографії, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна schkuryeyev-ki@hotmail.com https://orcid.org/0000-0001-6574-7955	Shkurieiev K. , senior lecturer, Modern and Ballroom Choreography Department, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine
Ян Цзюнь , аспірант, Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, м. Київ, Україна romanko.volodymyr@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-3270-4622	Yang Jun , postgraduate of Theory and History of Culture Department, P.I. Tchaikovsky National Musical Academy of Ukraine, Kyiv, Ukraine